

Prof. dr. Izet ŠABOTIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

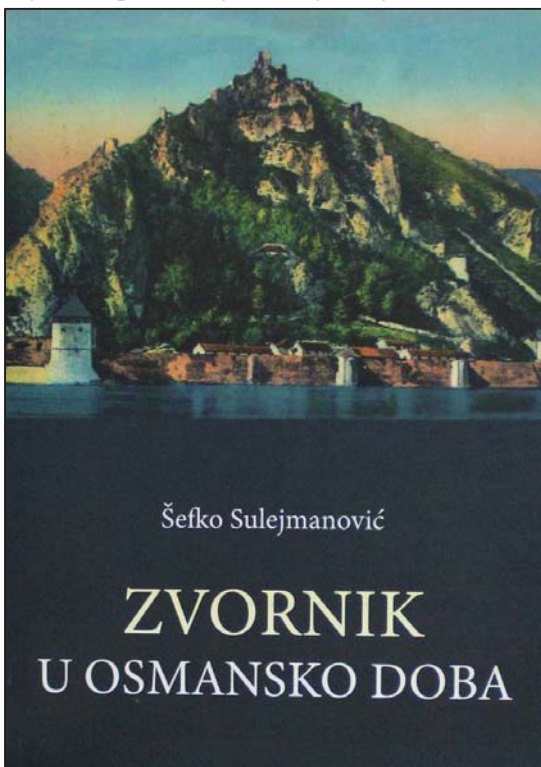
sabota_tuzla@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-6514-8618

UDK/UDC: 94:930.85(497.6 Zvornik)"13/18" Sulejmanović Š. (049.3)

Šefko Sulejmanović, ZVORNIK U OSMANSKO DOBA, El-Kalem – izdavački centar Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2021, 285 str.

Prošlost Zvornika je bogata i slojevita. Posebno je bogata prošlost koja se odnosi na kulturni segment historije. O prošlosti Zvornika postoji nekoliko vrjednih publikacija u kojima je tretirana i njegova kulturna komponenta.

Kulturna historija je važan segment prošlosti. Obuhvata najznačajnije procese i pojave, te zadire u suštinu prošlosti nekog mjesta, prostora i zajednice. Međutim, još uvijek nemamo cjelovito zaokruženo historijsko štivo koje se odnosi isključivo na ovaj segment zvorničke prošlosti. Stoga, pojavljivanje knjige: "Zvornik u osmansko doba", predstavlja važan iskorak u smjeru validnijeg naučnog tretiranja prošlosti Zvornika, posebno njegove kulturno-orijentalne komponente. Ovo je posebno važno zbog činjenice, jer je Zvornik u osmansko doba bio središte Zvorničkog sandžaka od osnivanja istog 1481. do 1851. godine, kada je sjedište

premješteno u Tuzlu. Mjesto, uloga i historijska važnost Zvornika, učinili su da isti pored administrativno-vojnog i privrednog sjedišta sandžaka, bude i kulturni centar istog. Orijentalno-islamska kultura Zvornika baštinila se kroz

vjerske, obrazovne, pravosudne i druge institucije koje su djelovale u osmanskom periodu na ovom području, ali i kroz graditeljsku komponentu, koja je svojim raskošom i bogastvom učinila ovaj prostor dominantno islamsko-orijentalnim. Kultura je u značajnoj mjeri obogaćena i duhovnim vrijednostima, utisnutim u svijest ljudi ovog područja, koja su postala dijelom vrijedne i nezaobilazne tradicije i kulture Zvornika i šire okoline.

Očito je, da je autor knjige bio svjestan svih gore navedenih činjenica, te je smatrao potrebnim sačiniti jedan integralni sadržaj vezan za kulturno-historijsko naslijeđe Zvornika orijentalno-islamske provenijencije. To je učinio pregledno i sistematično, detaljistički ukazujući na najvažnije kulturološke orijentalno-islamske vrijednosti Zvornika. Navedeno potvrđuje struktura knjige, sadržana kroz tri zasebna poglavlja, u kojima je otvoren iznimno veliki broj važnih historijskih pitanja, koja zadiru u suštinu tematike vezane za kulturno-historijsko naslijeđe Zvornika orijentalno-islamske provinijencije.

Pored *Uvoda* u kojem su date opće naznake o kulturno-historijskom naslijeđu, autor ukazuje na nivo istraženosti zvorničke prošlosti, upućujući zahvalnost svima onima koji su ostavili pisane i druge tragove iz prošlosti Zvornika, koji predstavljaju važnu početnu osnovu i pomažu istraživačima u daljim traganjima za prošlošću Zvornika.

Kako bi se čitalac valjano uveo u naznačenu problematiku, u knjizi je napravljen kraći osvrt zvorničke prošlosti, a kroz posebno poglavlje: *Zvornik u starom, srednjem i novom vijeku*, gdje je otvoreno nekoliko važnih historijskih pitanja, vezanih za period prošlosti Zvornika do dolaska Osmanlija. Koristeći se relevantnom literaturom iznesene su najznačajnije historijske činjenice od prvog pomena Zvornika, do najznačajnijih događaja i ličnosti koje su vezane za Zvornik u ovom historijskom periodu. Zanimljivo je tretirano pitanje uspostave osmanske vlasti i proces prihvatanja islama na ovom području. Obrada navedenih pitanja daje nam važnu polaznu osnovu vezanu za ukupnu prošlost Zvornika u osmanskom periodu. Grad i šire područje Zvornika, od strane Osmanlija su osvojeni i prije pada Kraljevstva Bosne, a konačno za vrijeme moćnog sultana Mehmeda el-Fatih. Koliko je ovo područje bilo važno za Osmansko carstvo, potvrđuje činjenica da je na istom osnovana vojno-administrativna provincija sandžak, kao jedan od tri sandžaka na području nekadašnjeg Kraljevstva Bosna. Uspostavu osmanske uprave, shodno osmanskoj strategiji, pratili su i brojni drugi društveno-privrednih procesi. U kontekstu toga, na ukupne prilike i život na navedenom području značajno su uticale demografske promjene, koje su bile trajnog uzročno-posljedičnog karaktera. Zbog vojnih i privrednih potreba Carstva, doseljavao se dio stanovništva, koji je sa sobom donosio nove običaje, kulturu i tradiciju. Uporedo s činjenicom da je Zvornik bio sjedište sandžaka, razvijala se njegova urbanizacija, zasnovana na novim i drugačijim principima i načelima, isključivo vezenim za orijentalno-islamski karakter. Ta činjenica je utisnula snažan i trajan pečat, ne samo kulturno-vjerske, već i ukupne zvorničke prošlosti. Ukazano je da geostrateški i vojni značaj Zvornika imao uticaj da je

on značajno vrijeme bio najisturenije, provincijsko središte Osmanskog carstva prema zapadnoj kršćanskoj Evropi, a posebno, prema neprijateljskoj Ugarskoj. Stoga je Osmansko carstvo vodilo računa, da se ovo središte uporedo razvija kao vojni, politički, privredni i orijentalno-islamsko kulturno središte. To je Zvornik uistinu bio kroz najveći period osmanske uprave. Naime, izrastanju Zvornika u važan grad, najviše su doprinijele institucije koje su egzistirale u navedenom periodu, a prije svega one najvažnije, poput: sjedišta sandžak-bega, muftije, kadije, zvorničkih kapetana i dr. Sve je to uticalo, da Zvornik prirodno i vojno jača, pri čemu je dobio novu graditeljsku i duhovnu fizionomiju, prepoznatljivu od kraja 15. stoljeća, pa sve do danas. Zahvaljujući ovim činjenicama, izrastao je i razvijao se jedan novih duh Zvornika, koji je detaljno predložen u nastavku ovog vrijednog sadržaja.

Upravo u drugom poglavlju knjige: *Urbano naslijeđe Zvornika i njegove okoline* tretirane su značajne karakteristike vezane za orijentalno-islamsko naslijeđe Zvornika. Ovo poglavlje kao temeljno i najobimnije, daje nam i najsnažniju sliku orijentalno-islamskog bića Zvornika. Naime, u knjizi su na osnovu relevantne literature, historijskih izvora prvoga reda i izravnih terenskih istraživanja, date brojne pojedinosti vezane za institucije i objekte orijentalno-islamske provenijencije sa ovog područja. U uvodnom dijelu poglavlja dat je sažet presjek najznačajnijih karakteristika vezanih za orijentalno-islamsku kulturu muslimana u Bosni i Hercegovini, što nam je pomoglo da stvorimo jednu jasnu sliku o navedenoj problematici. Kako su džamije predstavljale, središta i centre ne samo vjerskih, već ukupnih zbivanja, u knjizi se značajna pažnja posvetila istim. Detaljno su obrađena sva važna pitanja koja su se odnosila na izgradnju i druge pojedinosti džamija na ovom području. Veoma sadržajan tekst tretira značaj i ulogu džamija u orijentalno-islamskoj kulturi i potvrđuje važnost džamije kao vjerske i obrazovne institucije muslimana. Pored temeljne funkcije vezane za uspostavu i širenje islama na ovim područjima, džamije su bile centri ukupnog života, ali i najvažnija urbana središta. Važnost džamija kao institucija potvrđuje i sama činjenica da su u izgradnjih istih, posebno u provincijskim središtima Carstva stajali upravo sultani. Zvornik je jedan od rijetkih balkanskih središta u kojem su tri sultana sagradila prelijepe džamije. Upravo o istim, kao i brojnim drugim džamijama u knjizi su donijete važne pojedinosti i značajke. Nažalost, značajan broj džamija više ne postoji, ali su u knjizi, na osnovu dostupnih izvora doneseni važni podaci o istim. S naučnog i metodološkog aspekta, to je urađeno prihvatljivo i dopadljivo uz neophodnu historiografsku preciznost, opisujući džamiju po džamiju. Počinje sa džamijom sultana Mehmeda el-Fatiha, a potom su predstavljene i ostale zvorničke džamije: sultana Bajazita II, Sulejmanija džamija, Hadži Durgutova džamija, Husein-begova, Hadži Mehmedova, Skela džamija, Zamlaz džamija, Namazđah, Bajra i Beksuja džamija. Pored navedenih, obrađene su Gornja i Donja džamija u Malom Zvorniku, te džamija na Diviču, Kozlučka i Hadži Nurbregova džamija u Skočiću. O svim džamijama su iznesene zanimljive pojedinosti vezane za njihov nastanak,

njihove vakife, efendije i mutevelije, njihove građevinske i geometrijske posebnosti, njihova ornamentnost, vjerska uloga i važnost, do onih podataka koji su vezani za destruktivnost i rušenje pojedinih džamija u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu. U predstavljanju džamija korištena je značajana historiografska osnova, koja je pomogla da se da jasna slika o istim. Ovim sadržajima, ukazano je na značaj i ulogu džamija u procesu orijentaliziranja grada Zvornika i njegove okoline, kao jednom trajnom procesu dalekosežnim vrijednostima koji je isti nosio.

Mektebima je u knjizi posvećena značajna pažnja. Naime, oni predstavljaju nukleus razvoja školstva u osmanskom dobu. Tako je bilo i na području Zvornika i njegove okoline. Koliko su mektebi bili vjerske ustanove, toliko, ili još i više su bili obrazovne ustanove. U njima su se usvajala temeljna znanja o islamu, koja su predstavljala osnovu za dalje obrazovanje koje se nastavljalo u medresama. Stoga se ovo pitanje s pravom našlo u knjizi, gdje su dati važni podaci o osnivanju, radu i održavanju mekteba, kao i o njihovom doprinosu vjerskoj i obrazovnoj komponenti kod muslimanske djece. Sa puno zanimljivih detalja su predstavljeni mektebi, opisana je njihova lokacija, vrijeme rada, muderisi, broj polaznika i slično. Evidentno je da je riječ o rasprostranjenim vjersko-obrazovnim ustanovama, koje su uglavnom imale sve muslimanske mahale i mjesta. U fizičkom pogledu, mektebi su egzistirali, samostalno ili u sklopu određene džamije i džemata. Ukazano je u knjizi i na sadržaje koji su se prezentovali u mektebskoj nastavi, a koje su polaznici usvajali. Istaknuto je, da su samostalno ili zajednički kroz ovaj vid vjerskog obrazovanja prolazili i dječaci i djevojčice. Nakon okončanja mektebske nastave, jedan broj mektebskih polaznika je nastavljao školovanje u medresama, gdje su postizali značajne rezultate, te postali važni predstavnici ulemaskog života u sandžaku, ejaletu i carstvu. Pored mekteba u Zvorniku, u knjizi su predstavljeni i mektebi u Malom Zvorniku, Diviču i Kozluku. Svi oni su predstavljali važna vjersko-obrazovna žarišta i bili važni nosioci i čuvari islama na ovim područjima. Nažalost, najvećih broj mekteba nastalih u osmanskom periodu je ljudskim nemarom i zubom vremena nestao. Stoga su sadržaji predstavljeni u ovoj knjizi od iznimne važnosti za očuvanje pamćenja vezanog za ovu vrstu vjersko-obrazovnih ustanova.

U knjizi je ukazano, da su najznačajnije obrazovno-vjerske ustanove osmanskog perioda bosanskohercegovačke prošlosti, svakako medrese. Njihov doprinos obrazovnoj komponenti je izuzetno veliki. One su bile jedine srednjoškolske, a neke od njih i visokoškolske ustanove u Osmanskom carstvu iz kojih su se regrutovali neophodni kadrovi potrebni brojnim vjerskim, administrativnim, obrazovnim, pravosudnim ustanovama osmanske države. Tako je bilo i na području Zvorničkog sandžaka, gdje su egzistirale dvije medrese: Zvornička i medresa u Kozluku. O navedenim medresama, shodno dostupnih historijskim izvorima dato je dosta važnih informacija. Te informacije vezane su za osnivanje medresa, njihovu organizaciju, programske sadržaje, muderise i softe koji su pohađali medrese. Ukazano je na doprinos

medresa razvoju obrazovne i vjerske komponente ne samo u Zvorničkom sandžaku i širem zvorničkom području, već i Bosanskom ejaletu. Medrese su obrazovale značajan broj uglednih predstavnika uleme, koji su ostavili vrijedan trag u ukupnoj prošlosti ovoga područja i Bosne i Hercegovine. Podrinjska medresa u Zvorniku egzistirala je do 1945. godine, kada je ukinuta uspostavom nove komunističke vlasti. O svim bitnim pojedinostima vezanim za ove medrese u rukopisu je dato dosta zanimljivih i vrijednih podataka.

U knjizi su predstavljene i ruždije. Riječ je o srednjim građanskim školama, koje se u Bosanskom ejaletu pojavljuju 60-ih godina 19. stoljeća, u vrijeme bosanskog namjesnikovanja Osman Šerif-paše. Uspostava ruždija u obrazovnom sistemu predstavljao je važan zaokret u bosanskohercegovačkom školstvu. Ruždije su bile uspostavljene u brojnim većim mjestima Bosanskog ejaleta, pa tako i u Zvorniku. Autor ističe da je kod pisanja o ovom pitanju raspolagao skromnim brojem izvora. Međutim, značajno je to što dostupni izvori potvrđuju egzistiranje Ruždije u Zvorniku te ukazuju na njen značaj u obrazovnom sistemu. Kako dodatak ovoj probelmatici, dati su statistički podaci o školstvu u zvorničkom kraju 1867/68, 1877/78, što u dobroj mjeri upotpunjava obazovni segment Zvornika u navedenom vremenu.

Zanimljiv osvrt dat je i o tekijama. Iste su predstavljale važna stjedišta islamske duhovnosti, te su u značajnoj mjeri doprinijele širenju islama, islamske kulture i tradicije na širem bosanskohercegovačkom prostoru. U knjizi je dat osvrt na opći značaj tekija u orijentalnoj–islamskoj kulturi, te na širenje tarikata (derviških redova) u Bosanskom ejaletu. Upečatljivo su predstavljene tekije na području Zvornika. Zanimljive informacije o tekijama na ovom području crpljene su iz putopisa Evlije Čelebije, ali i usmenih predaja koje su se prenosila s koljena na koljeno i tako očuvale sve do današnjih dana. Predstavljani su obredi i rituali koji su se obavljali u tekijama, te ukazano na ulogu i uticaj šejhova na ukupan vjerski i duhovni život.

Turbeta na području Zvornika, predstavljaju važnu komponentu orijentalno-osmanske kulture. Ukazano je na motive i funkciju izgradnje turbeta, kao važnih vjersko-orijentalnih obilježja, koja su posvećena uglednicima, vojskovođama, državicima i uglednim duhovnjacima. Jedan broj turbeta je izgrađen i na području Zvornika. Najznačajnije je ono posvećeno Hasanu Kaimiji na Kula gradu nedaleko od Zvornika. O samom turbetu, kao i o šejhu Hasanu Kaimiji dato je dosta zanimljivosti. Ukazano je da turbeta predstavljaju važne spomenike i obilježja osmanske-orijentalno islamske kulture u Bosni i Hercegovini, pa tako i na području Zvornika. Nažalost, jedan broj istih je uništen, što ljudskom nebrigom, što smišljenom agresorskom politikom 90-ih godina 20. stoljeća.

Važnu spomeničku kulturno-orijentalnu islamsku materijalnu komponentu čine mezarja i nišani. Prva mezarja ove provenijencije nastaju sa prvim pohodima Osmanlija na ovim područjima. Stara muslimanska mezarja se nalaze i na području Zvornika. Datiraju od prvih pohoda Osmanlija u ove krajeve. Jedan broj starih mezarja je bio stacioniran u haremima džamija, dok

su se neka mezarja nalazila odvojeno od džamija. Nišani, kao nadgrobni spomenici predstavljaju važne spomenike orijentalno-islamske kulture. Po obliku se razlikuju muški i ženski nišani. Istaknuto je da je na području Zvornika značajan broj, posebno starih nišana, uništen. U knjizi su opisana sva važnija mezarja sa područja Zvornika. Opis istih je rezultat istraživačkog terenskog rada, ali i korištenja validne literature vezane za ovu problematiku, tako da su predstavljena i ona mezarja koja danas ne postoje u gradu Zvorniku. Pored zvorničkih mezarja, predstavljena su i mezarja u Malom Zvorniku, Kula Gradu, Diviču i Kozluku. O svima su dati zanimljivi historijski podaci, kao i karakteristike vezane za pojedine nišane, poput nišana šejha Hasana Kaimije na Kula gradu. U knjizi se sa žaljenjem ukazalo na stradanje značajnog broja mezarja i nišana, posebno se to sistematski radilo u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995).

I zvornička musala je zanimljivo predstavljena u knjizi. Utvrđena je njena lokacija, te ukazano na njenu funkciju i značaj za stanovništvo. Ista je služila za obavljanje vjerskih obreda (namaza) na otvorenom, posebno džuma, kao i obreda prilikom ispraćaja hadžija i slično. Zanimljivo su u knjizi predstavljena dovišta u Zvorniku i njegovoj okolini. Konkretno su dati podaci o određenim dovištima, te navedeni primjeri rituala koji su se obavljali na istim.

Knjiga sadrži značajan broj veoma zanimljivih sadržaja vezanih za profane-karitativne objekte orijentalno-islamske kulture u Zvorniku. Predstavljena je Kiraethana u Zvorniku. Dati su podaci o njenom osnivanju, mjestu gdje se nalazila te svrsi kojoj je služila. Nekoliko zanimljivosti se odnosi na konak u Zvorniku. Riječ je o prestižnom objektu koji je služio zvorničkim prvacima. Kako je Zvornik bio važno trgovačko središte, te su u istom izgrađeni karavan-saraji i hanovi, a što je predstavljeno u knjizi. Dati su podaci o graditeljskim karakteristikama, ali i o značaju i funkciji istih. Zanimljivi sadržaji se odnose na javne banje i česme u Zvorniku, koje su imale izuzetno veliki značaj. Istaknute su pojedine posebnosti vezane za mjesto gdje se nalazila javna banja i česme, te ukazano na njihov značaj. Veoma slikovito su u knjizi opisane kule i odžaci u Zvorniku i okolnim mjestima. O nekim je dato dosta konkretnih podataka, poput Kule Begzadića u mjestu Skočić, nedaleko od Kozluka. Ukazano je na njihovu svrhu i funkciju. Isto tako, istaknuto je da su ovi profani objekti na području Zvornika uglavnom nestali, ili su u ruševnom stanju, te se samo nadziru neki elementi njihovog postojanja na određenom mjestu. O skelama i mostovima je dat prigodan sadržaj. Kako je Zvornik naslonjen na rijeku Drinu, mostovi i skele su predstavljali sastavni dio života Zvornika. Mostovi i skele su povezivali obale Drine, kao i ljude na obalama. Opisane su lokacije gdje su bili postavljeni stari drveni mostovi i skele, te predočena njihova važnost za funkcionisanje života u Zvorniku. Kako starih mostova više nema, kao ni skela, ostala su samo sjećanja u zapisima, koji su predočeni u ovoj knjizi .

U posebnom poglavlju: *Duhovno naslijeđe muslimana Zvornika i njegove okoline*, donosi se puno važnih podataka i karakteristika o duhovnom

životu Zvornika od vremena osmanske uprave pa do današnjih dana. U ovom poglavlju su predstavljeni znameniti alimi sa područja Zvornika, a na način da su predstavljeni prepisivači, kaligrafi i pjesnici. Predočen je njihov doprinos duhovnoj kulturi muslimana na ovom području. S pravom je najznačajnija pažnja posvećena šejhu Hasanu Kaimiji. Ukazano je na nekoliko značajnih biografskih podataka vazanih za šejha Kaimiju, na njegovu vjersko-duhovnu komponentu i njegov uticaj na širenju islama i uspostavljanju islamskih normi na širem području Zvornika. Među onima koji su doprinijeli orijentalno-islamskom duhovnom uzdizanju bile su svakako i zvorničke kadije o kojima su dati važni podacima o njihovom službovanju i ovlaštenjima te njihovom uticaju u društvu. Kraći osvrt dat je i o zvorničkim muftijama. Riječ je o malom broju vjerskih dostojanstvenika, čiji je ulemski uticaj bio veoma značajan. Zvornički muderisi su bili nosioci rada podrinske medrese. Riječ je o obrazovanim pojedincima, koji su nosili obrazovni sistem u osmanskom periodu. Istaknuto je, da u nedostatku historijskih činjenica nije bio u mogućnosti predstaviti sve muderise, tako da navedeni sadržaj nije potpun. No, u svakom slučaju sve ono što je predstavljeno, a vezano je za muderise od izuzetnog je značaja za bolje poznavanje ovog dijela prošlosti Zvornika. Na kraju ovog poglavlja, predstavljen je jedan broj znamenitih zvorničkih imama-alima, koji su bili nosioci vjerskog života u Zvorniku. Svi navedeni podaci ukazuju da je duhovno naslijeđe muslimana Zvornika izuzetno bogato i važno u ukupnom životnom i historijskom bitisanju Zvornika kroz nekoliko vjekova. Do sada isto nije u značajnoj mjeri bilo poznato naučnoj i široj javnosti, te je stoga i vrijednost ove knjige veća.

Na kraju ove vrijedne knjige, dat je rezimiran presjek značaja orijentalno-islamskog naslijeđa te ukazano na njegov uticaj na urbani i duhovni razvoj Zvornika, pri čemu su istaknute najbitnije vrijednosti orijentalno-islamskog naslijeđa. Uz prigodan *Zaključak*, urađen je popis korištenih izvora i literature.

Potrebno je naglasiti, da navedena knjiga predstavlja uspješan pokušaj prezentovanja kulturno-historijskog naslijeđe Zvornika orijentalno-islamske provenijencije. Kroz valjanu strukturu, otvorena su najvažnija pitanja vezana za orijentalno-islamske znamenitosti, sakralne i profane-karitativne, poput: džamija, mekteba, medresa, ruždija, tekija, turbeta, mezarja i nišana, musala i dovišta, kiraethana, konaka, karavan-saraja i hanova, javnih banja i česmi, kula i odžaka, skela i mostava. Duhovno naslijeđe muslimana Zvornika i njegove okoline je bitan segment njegovog orijentalno-islamskog habitusa, te su stoga predstavljeni znameniti alimi, poput: prepisivača, kadija, muftija, muderisa, imama, a posebno šejh Hasan Kaimija. O svemu su date važne karakteristike, na osnovu kojih se mogu spoznati najvažnije kulturne, orijentalne i islamske vrijednosti istih. Sve su to vrijednosti koje su činili život Zvornika onakvim kakav je tekao stoljećima, od početka osmanske uprave, pa sve do današnjih dana.

Ova knjiga je najbolja potvrda kakve je izvrsne orijentalno-islamske vrijednosti iznjedrio grad Zvornik u osmansko doba. Knjigu smatram važnim doprinosom bosanskohercegovačkoj historiografiji, te uz iskrene čestitke autoru, izdavaču, istu toplo preporučujem naučnoj i široj javnosti.